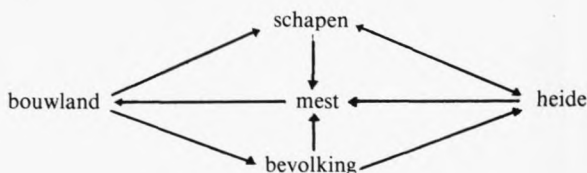

SCHAPEN IN DE DRIESCHIGTIGE MARKE, GEMEENTE TUBBERGEN

door W. ALBERTS en A. J. HAARTSEN

Inleiding

De natuurlijke mest werd, vanaf het eind van de 19de eeuw, geleidelijk vervangen door kunstmest. Voordat deze ontwikkeling een aanvang nam, was het houden van schapen van groot belang voor de permanente akkerbouw op de essen. Het onderstaande schema geeft de relaties aan tussen de elementen die deze vorm van landbouw bepalen:

De schapen graasden op de heidevelden en werden 's nachts in de schaapskooien gesloten. De mest, vermengd met o.a. heideplaggen, werd op de es gebracht om de vruchtbaarheid van de esgrond op peil te houden. De akkerbouw was afhankelijk van de schapemest (lees: het aantal schapen) en dus, indirect, van de oppervlakte heide, zodat er een evenwicht bestond tussen het areaal bouwland en het areaal heide. Rond Ootmarsum resulteerde dit in een situatie waarbij 8% van het land in gebruik was als bouwland¹⁾. In Mander en Vasse was dit 13%²⁾.

De ontwikkeling van het schapenbezit in de periode 1602-1811

Het kohier van de imposten op schapen uit 1602 geeft de volgende cijfers³⁾.

¹⁾ W. A. J. Oosting. De ouderdomsbepaling van onze bouwlanden op het Pleistoceen en het vraagstuk der ophoging door plaggenbemesting. *Landbouwk. Tijdschr.*, (1940) nr. 52, 645-704.

²⁾ W. Alberts & A. J. Haartsen (1976). *De Drieschigtige Marke Geesteren, Mander en Vasse*. Intern rapport. Geogr. Inst. R.U. Utrecht, afd. Hist. Geogr.

³⁾ In: het kohier van de imposten op paarden, schapen, varkens en bijen van 1601/1602. Rijksarchief Overijssel, Statenarchief, nr. 2604.

	aantal schapen	aantal eigenaren
Geesteren	12	2
Mander	455	6
Vasse	566	8
Drieschigtige Marke ⁴⁾	1033	16
Ootmarsum ⁵⁾	2786	?
Twente	4405	128

Tabel 1. Het schapenbezit in 1602.

Uit deze cijfers kunnen de volgende konklusies worden getrokken:

- dat aan de nauwkeurigheid van de tellingen moet worden getwijfeld, gezien het aantal schapen dat voor Geesteren wordt opgegeven en het feit dat er in Oost-Twente alleen schapen voorkwamen in het gericht Ootmarsum.
- dat men desondanks mag stellen dat de Drieschigtige Marke een belangrijk heidegebied was, aangezien er bijna een kwart van het totaal aantal schapen in Twente gehouden werd.

Het aantal schapen in de Drieschigtige Marke is nadien belangrijk toegenomen, zoals blijkt uit tabel 2.

	aantal schapen en lammeren	aantal eigenaren
Geesteren	2459	95
Mander	1192	26
Vasse	838	13
Drieschigtige Marke	4489	134

Tabel 2. Het schapenbezit in de Drieschigtige Marke in 1811⁶⁾.

De belangrijkste oorzaak voor de toename van het aantal schapen moet gezocht worden in de uitbreiding van de bevolking, weer te geven in tabel 3.

⁴⁾ De Drieschigtige Marke omvatte de drie buurtschappen Geesteren, Mander en Vasse, alsmede een uitgestrekt heide- en veengebied (de Drieschigt). De Marke maakte deel uit van de gemeente Tubbergen.

⁵⁾ Onder Ootmarsum wordt verstaan: het gericht Ootmarsum. Dit gebied bestond uit de volgende gemeenten: Tubbergen, Ootmarsum, Denekamp, Lossers, Oldenzaal en Weerselo.

⁶⁾ Oud-Stedelijk Archief van Ootmarsum, nr. 289.

	1602 ⁷⁾	1795 ⁸⁾	1823 ⁹⁾	1841 ¹⁰⁾
Geesteren	36	145	160	175
Mander	26	63	60	50
Vasse	29	36	30	34
Totaal	91	244	250	259

Tabel 3. Het aantal gezinnen in de Drieschichtige Marke in de periode 1602-1841.

De toename van het aantal schapen was mogelijk geworden door:

- uitbreiding van het areaal heide.

In het noordwesten van de Drieschichtige Marke bevond zich een woud, het 'Werent', dat zich tot diep in Duitsland uitstrekte¹¹⁾. Dit bos is in de loop van enkele eeuwen gekapt. Op de kadasterkaarten van 1830 vindt men nog een klein restant van het bos terug. Een deel van het voormalige woud was omgezet in heidevelden.

- vergroting van de schapenbezetting per oppervlakte-eenheid.

Het geringe aantal schapen in 1602 zou het gevolg kunnen zijn van de Tachtigjarige Oorlog, waarin onze gewesten destijds betrokken waren. Dit zou men dan ook hebben moeten merken aan de aantallen paarden en varkens. Toch was met name het aantal paarden in 1602 veel groter dan in het begin van de 19de eeuw¹²⁾.

Waarschijnlijker is, dat door de toegenomen bevolkingsdruk een grotere schapenbezetting per oppervlakte-eenheid noodzakelijk was geworden, zodat men in 1602 van een onderbezetting zou kunnen spreken. Slicher van Bath¹³⁾ geeft voor geheel Overijssel, omstreeks 1840, een aantal van 30 schapen per 100 ha. woeste grond. In 1811 bedroeg het aantal schapen per 100 ha. heide in Mander en Vasse 131¹⁴⁾. Hieruit kan men afleiden dat het aantal schapen per oppervlakte-eenheid groter was dan tot dusverre werd aangenomen. Deze grote 'schapendruk' had tot gevolg dat de mogelijkheden voor ontginning van de heide gering werden. Tevens bestond het gevaar voor overbeweiding,

7) Rijksarchief Overijssel, Statenarchief, nr. 2604.

8) Rijksarchief Overijssel, Statenarchief, nr. 5357.

9) Gemeentelijk Archief Tubbergen, nr. 1.711, Drieschigt 1.

10) Gemeentelijk Archief Tubbergen, nr. 1.711, Drieschigt 2.

11) A. H. Everink: 'Tubbergen en zijn bewoners', in: *Twentsche Courant*, 8 aug. 1950.

12) B. H. Slicher van Bath. *Een samenleving onder spanning*. Assen, 1957.

13) B. H. Slicher van Bath *Een samenleving onder spanning*.

14) Bepaald met behulp van de volgende gegevens: de veetelling van 1811 en de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels van 1830, aanwezig op het Kadaster in Zwolle. Het aantal schapen per 100 ha heide was in Mander 141, in Vasse 119. Door het ontbreken van de O.A.T., sectie K, Geesteren, was het berekenen van deze waarde voor Geesteren niet mogelijk.

hetgeen tot zandverstuivingen kon leiden. Dit gevaar werd tegengegaan door besluiten, genomen door de markerichter en de gewaarden van een marke: de omvang van de schaapskudden werd beperkt. In Markelo mochten per 'ware'¹⁵⁾ 100 schapen gehouden worden¹⁶⁾. In Albergen gold de bepaling dat per ware slechts 40 schapen gehouden mochten worden, terwijl een keuter niet meer dan 20 schapen mocht hebben¹⁷⁾. Het markeboek van de Drieschichtige Marke vermeldt dat er per ware niet meer dan drie 'stighe' schapen gehouden mochten worden¹⁸⁾.

De betekenis van het woord 'stighe'

Gallée¹⁹⁾ geeft een mooi voorbeeld van de betekenis en het gebruik van dit woord:

Lange, lange rige
Twintig in de stige
Dartig in den rozenkrans
Veertig in den poppendans.

Ook De Vries²⁰⁾ en Verwijs & Verdam²¹⁾ geven als betekenis van het woord stighe 'twintig' of 'twintigtal'. In de markeboeken komt men het woord stighe vaak tegen in samenstellingen als 'driestighe' en 'vierstighe'²²⁾. Bestaat er over de betekenis geen twijfel, de herkomst van het woord is duister. Door diverse auteurs²³⁾ wordt stighe in verband gebracht met het Noorse 'sti' (kudde kleinvee) en het Middelhoogduitse 'stige' (stal voor kleinvee). Een tweede mogelijkheid is dat stighe verwant is met het Oudnoorse 'stía' (omheiding)²⁴⁾.

¹⁵⁾ Een 'ware' of 'waarschap' is een evenredig aandeel in alle vermogensbestanddelen, baten en lasten van een marke.

¹⁶⁾ *Markeregt van Markeloo*, in: Overijsselsche Stads-, Dijk- en Markerechten 3de deel, 16de stuk (1883), Zwolle.

¹⁷⁾ *Markeregt van Albergen*, *idem*

¹⁸⁾ Rijksarchief Overijssel, Markearchief, nr. 44.

¹⁹⁾ J. H. Gallée. *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch dialect*, Den Haag, 1895

²⁰⁾ J. de Vries. *Nederlands Etymologisch Woordenboek*. Leiden, 1971.

²¹⁾ E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. Den Haag, 1912.

²²⁾ Vergelijk het Franse woord voor 80; quatre-vingt.

²³⁾ o.a. R. van der Meulen c.s. *Woordenboek van de Nederlandsche taal*, Den Haag/Leiden, 1940; S. Feist. *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache*, Leiden, 1931.

²⁴⁾ J. de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden 1977; F. Holthausen, *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen*. Göttingen, 1948.

Dit zou afgeleid kunnen zijn van het Indogermaanse 'stei', een stam die afkomstig is uit de houtbewerking en waar woorden als 'stok' van afgeleid zijn²⁵). 'Stia' zou dan de betekenis van 'palissade' hebben. Een derde mogelijkheid is stighe in verband te brengen met het Gothische 'stega', wat een samentrekking is van 'twis' (tweemaal) en 'tigus' (tiental)²⁶).

Het schapenbezit in de Drieschichtige Marke in 1811

Geesteren telde in 1811 maar liefst 95 schapenbezitters (70% van het totaal aantal boeren in Geesteren).

Geesteren	aantal eigenaren	aantal schapen	aantal lammeren	gemiddelde kuddegrootte ²⁷⁾
gewaarden	16	822	276	51
erfkeuters	6	348	126	58
keuters	73	605	282	8
totaal	95	1775	684	19

Tabel 4. Het schapenbezit in Geesteren in 1811.

Het aantal schapen van de gewaarde boeren overschreed de 60 in de meeste gevallen niet. Twee boeren in Geesteren hadden aanzienlijk meer schapen, maar hun hoeven hadden recht op meer waren²⁸).

Een bijzondere plaats nam de groep in, die in de tabel vermeld staat als erfkeuters. In het markeboek van de Drieschichtige Marke (1498-1647) komt een lijst voor van de gewaarden in Geesteren. Op deze lijst staan ook de namen van zeven keuters²⁹). Zes van deze namen staan ook vermeld op de lijst van de veetelling in 1811. Kennelijk zijn aan deze erfkeuters in de loop der eeuwen speciale rechten toegekend: gemiddeld bezaten zij meer schapen dan de gewaarde boeren.

²⁵⁾ J. de Vries, *Nederlands Etymologisch Woordenboek 1948*.

²⁶⁾ S. Feist, *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache*.

²⁷⁾ Bij de berekening van de gemiddelde kuddegrootte zijn lammeren buiten beschouwing gelaten.

²⁸⁾ Booyink: 90 schapen en 25 lammeren; Meyer: 96 schapen en 38 lammeren. Hun hoeven hadden recht op resp. 2 en 3 waren.

²⁹⁾ Rijksarchief Overijssel, Markearchief, nr. 44.

Van de 21 gewaarden in Mander had er één in het geheel geen schapen, terwijl drie anderen slechts een gering aantal schapen bezaten. De ongewaarden hadden gemiddeld 20 schapen en 13 lammeren, op één uitzondering na³⁰⁾. Het aantal schapenbezitters bedroeg 34% van het totaal aantal boeren in Mander.

Mander	aantal eigenaren	aantal schapen	aantal lammeren	gemiddelde kuddegrootte ²⁷⁾
gewaarden	17	684	262	40
gewaarden	3	12	6	4
keuters	6	161	67	27
totaal	26	857	335	33

Tabel 5. Het schapenbezit in Mander in 1811.

In Vasse bezaten drie van de 15 gewaarde boeren geen schapen. Van de 21 keuters was er slechts één die een aantal schapen had.

Vasse	aantal eigenaren	aantal schapen	aantal lammeren	gemiddelde kuddegrootte ²⁷⁾
gewaarden	12	596	236	50
keuters	1	6	0	6
totaal	13	602	236	56

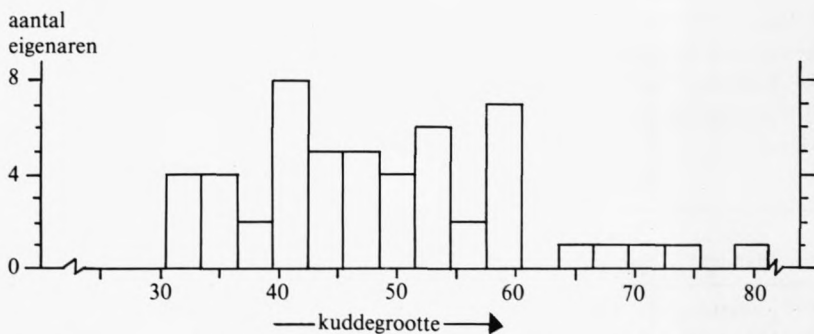
Tabel 6. Het schapenbezit in Vasse in 1811.

Tenslotte wordt erop gewezen dat de verdeling van de grootte der schaapskudden in de Drieschichtige Marke enkele maxima vertoont (zie fig. 1).

³⁰⁾ Vlierkotte: 60 schapen en 28 lammeren.

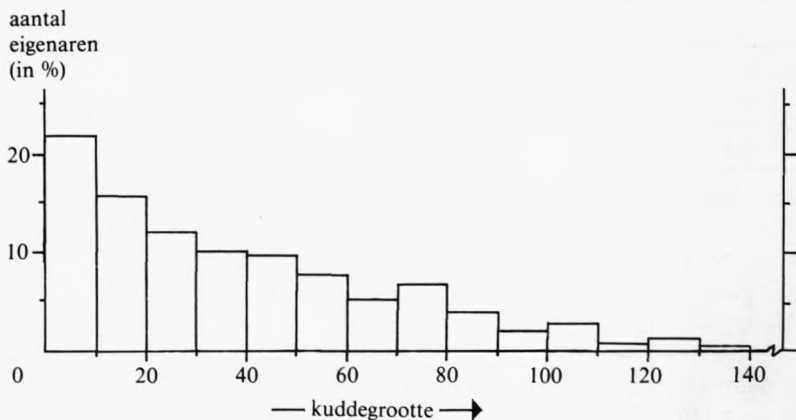
³¹⁾ Kudden met minder dan 25 schapen, alsmede lammeren zijn buiten beschouwing gelaten.

³²⁾ Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning* geeft als eenheid van kuddegrootte het getal 75.

Figuur 1. Verdeling van de grootte der schaapskudden in de Driesschichtige Marke in 1811³¹⁾.

Uit figuur 1 blijkt, dat maxima optraden bij kuddegrootten van 40 en 60 stuks, met andere woorden bij 2 en 3 stighe. Bij de schrijvers bestaat het vermoeden dat het verschijnsel, dat stighetallen een rol speelden bij de grootte der schaapskudden, zich ook voordoet in een groter gebied, bij voorbeeld geheel Overijssel³²⁾. Een indicatie hiervoor geeft onderstaande figuur, waarin maxima rond 80, 100 en 120 vallen waar te nemen.

Figuur 2. Procentuele verdeling van de grootte der schaapskudden in Overijssel omstreeks 1840³³⁾.

³³⁾ Deze figuur is een bewerking van gegevens uit Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning*.